

Vendeltida bosättning på Island

Externa kontakter under yngre järnålder i Herjólfsdalur på Heimaey i Vestmannaeyjar-arkipelagen söder om Island.

Enligt vedertagen historiesyn anses Islands landnam ha ägt rum under 870-talet, närmare bestämt ~ 874 AD. Landsnamsdateringen har man kommit fram till genom olika komparativa studier av innehåll som text i bevarade skriftliga belägg av medeltida ursprung. Den så kallade Landnáma-boken har spelat en central roll i nämnda dateringssammanhang (jfr Islensk fornrit 1968, 41—).

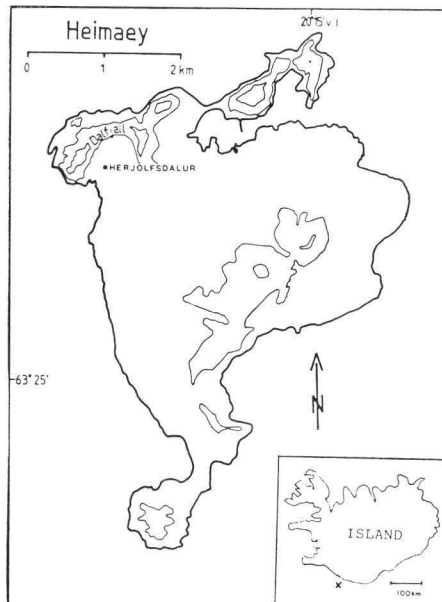

Fig 1: Heimaey, Vestmannaeyjar, Island (jfr Hallsdóttir 1983, 49 och Einarsson 1974).

Periodvis mellan åren 1971 och 1983 pågick arkeologiska undersökningar av ett gårdskomplex i Herjólfsdalur på Heimaey i Vestmannaeyjar-arkipelagen utanför Island (fig 1—3). Under fältarbetets gång framgick relativt tidigt att olika resultat var objektivt sett oförenliga med den vedertagna dateringen av Islands liksom Vestmannaeyjars tidiga bosättning (jfr Islensk fornrit 1968, 345, 356), dvs gårdskomplexets äldre bruksperiod gick längre tillbaka i tid än till 800-talets slut.

- I hall
- II hall/långhus
- III eldhus
- IV fjös/kostall
- V hall
- VI evt bevaringsplats för höfoder (?)
- VII matberedningshus
- VIII stall och bostad under samma tak
- IX byggnadsrester (?)
- X inhägnad
- XI stall för mindre boskap

0 5m

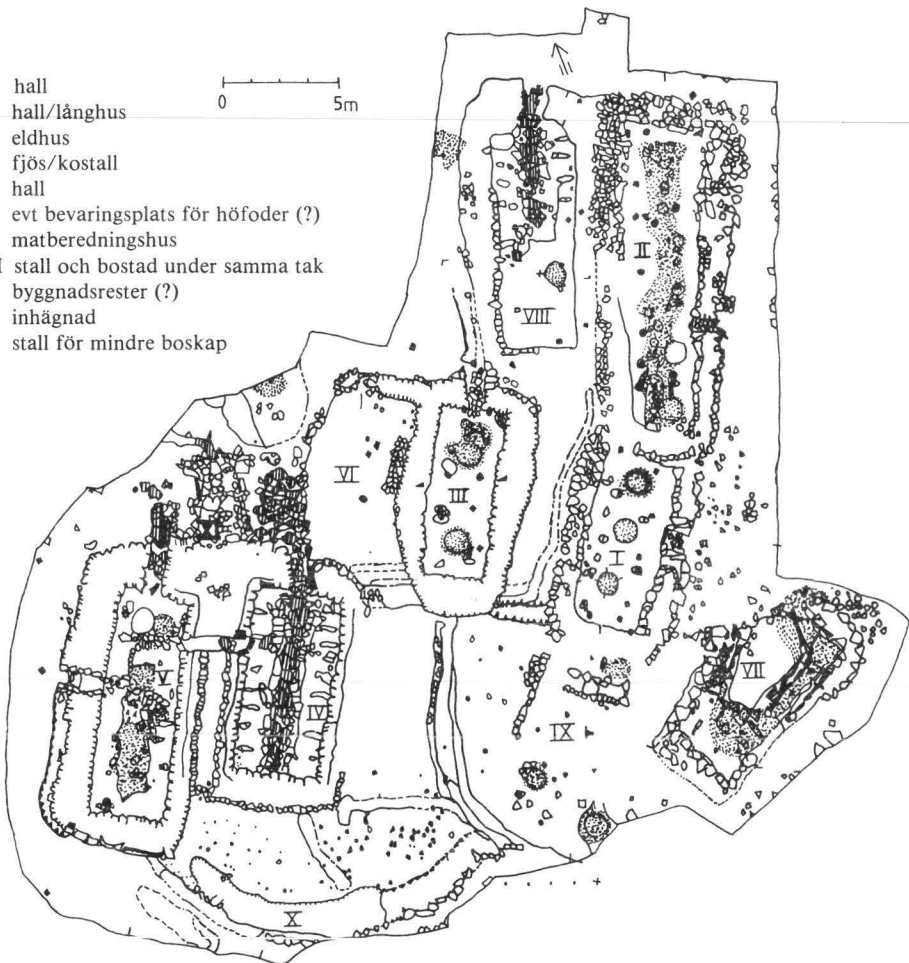

Fig 2: Planritning av utgrävningsområdet i Herjólfsdalur (utgr. yta 1100 m²)

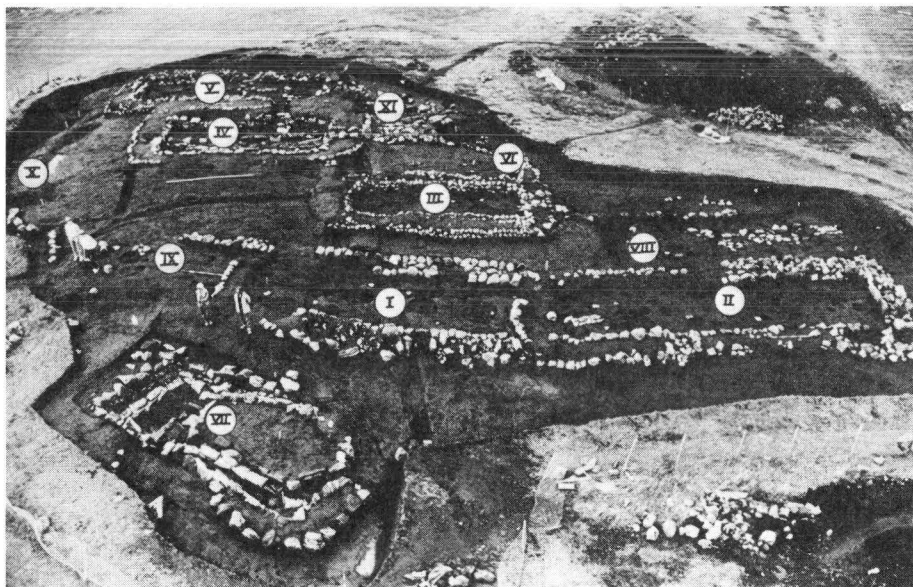

Fig 3: Herjólfsdalur.

Datering och kronologi

Herjólfsdalur-undersökningarna har sin tyngdpunkt i de kronologiska studierna av gårdskomplexet vilka omfattar absolut datering liksom relativ sådan. Den absoluta dateringen utgår ifrån ¹⁴C-dateringar medan den relativa dateringen bygger på iakttagelser av kulturlämningarnas deponeringsföljd på den undersökta gårdsplatsen.

I tabell 1 återges ¹⁴C-resultaten på träkolsrester från utgrävningsområdet; dessa härrör i regel ifrån eldstäder. Innan träkolsresterna daterades blev de vedanatomiskt bestämda för att kunna urskilja isländska vedarter, björk eller vide, ifrån utländska, dvs drivved eller importerad ved. U-2529 och U-2533 genomgick dock ej en vedanatomisk analys, medan de resterande proven bestod av inhemsk björk. U-2532 härrör ifrån en sekundär aktivitet i anknytning till anläggning II.

Dateringarna U-2660 och U-4402 får här representera det undersökta gårdskomplexets äldsta och yngsta fas. Om vi ser till avvikelserna enligt kalibreringskurvorna i tabell 1, så kan den undersökta bosättningsens äldsta fas i Herjólfsdalur ha gått tillbaka till 500-talets slut, medan den utan tvekan hört till 700-talet och även också 600-talet. Bosättningsens yngsta fas går in på 1000-talets början och möjligen ända in på 1100-talet.

Lab.nr.	¹⁴ C-ålder før 1950 (BP)	MASCA-kalibrert (AD)	Stuiver-kalibrert ±1σ (AD)	Stuiver-kalibrert ±2σ (AD)
U-2529	1260±60	720±80	670- 850	645- 935
U-2531	1060±65	915±85	895-1020	780-1150
U-2532	550±60	1365±45	1305-1425	1290-1445
U-2533	1240±60	735±85	680- 870	655- 975
U-2660	1390±60	595±55	600- 670	545- 770
U-2661	1340±60	630±60	645- 765	585- 845
U-2662	1240±50	735±85	685- 860	665- 935
U-2663	1300±60	685±75	655- 775	640- 870
U-4402	1035±65	940±80	905-1025	785-1155

Tabell 1. ¹⁴C-dateringar ifrån Herjólfsdalur. Halveringstiden (T^{1/2}) är 5570 år. U = Uppsala Universitet. Kalibrer utf av SG/85-NTH.

Den relativa eller inbördes dateringen bygger på iakttagelser av kulturlämningarnas deponeringsföljd innanför undersökningsområdet i Herjólfsdalur. Med tanke på vertikala och horisontella iakttagelser så föredrar jag att tala om *deponeringskronologi* eftersom jag anser det mindre lyckat att tala om horisontell stratigrafi. Innanför deponeringskronologin så skiljer jag mellan *vertikala* eller *horisontella deponeringssekvenser*.

Utifrån de iakttagelser och tolkningar som framgått i Herjólfsdalur kan man se de olika jordlagrens (inklusive kulturlagrets) ackumulations- eller deponeringstakt före, under och efter att gården varit i bruk.

I tabell 2 kan man se exempel på en kronologisk indelning utifrån *vertikala iakttagelser* av kulturlagrets deponeringstakt under de undersökta anläggningsresterna. Här har anläggningarna indelats i en äldre och en yngre grupp beroende på kulturlagrets tjocklek under anläggningarnas väggrester i torv och sten. Enligt tabellen antar jag att deponeringstakten av kulturlagret ägt rum i en jämn inbördes takt.

A:I

A:II

A:IX

därtill kommer
troligen

A:VIII

A:XI

0-10 cm

kulturlager-
ackumulatjonen

A:III

A:IV

A:VI

A:VII

A:X

10-50 cm

kulturlager-
ackumulatjonen

I. äldre anläggningar

II. yngre anläggningar

Tabell 2. Kulturlagerackumulatjonen under väggresterna utnyttjas här för att skilja emellan anläggningarnas övre datering; härvid indelas anläggningarna i en äldre och en yngre grupp.

Med tanke på överlappningar anläggningarna emellan så framgick dessa främst genom den horisontella deponeringsdokumentationen. Överlappningarna kan sammanfattningsvis beskrivas efterföljande:

A:VIII	överlappas	av	A:II
A:I	„	„	A:II
A:II	„	„	A:III
A:XI	„	„	A:V (-IV)

Utifrån överlappningarna kan man dela in de berörda anläggningarna i en äldre och en yngre grupp enligt tabell 3.

I. äldre anläggningar

A:VIII

A:I

A:II

A:XI

II. yngre anläggningar

A:III

A:IV

A:V

Tabell 3. Anläggningarnas inbördes överlappningar utnyttjas här för att kunna skilja emellan äldre och yngre anläggningsgrupperingar.

Innanför undersökningsområdet i Herjólfsdalur har minst två tefralager (tefra = vulkanisk aska) belagts vertikalt som horisontellt över stora delar i kulturlagret. Dessa tefralager (se fig 4—6) har bevarats intakt i kulturlagret och benämns "landnamstefra"/LAL (VIIa + b) resp "svart tefra"/SAS. Dessa två tefratyper påträffades ofta i byggnadstörv i anläggningsresterna vilket i regel innebär att tefran fallit på eller i grässvålen/torvet innan det skurits för byggnadsändamål. I förekomstfall av denna typ kan man endast påstå att tefran är äldre än torvet, dvs äldre än torvets funktion som byggnadsmaterial.

Under 1930- och 1940-talen växte den så kallade tefrokronologin fram som en vetenskap (se bl.a. Thorarinsson 1944 och 1972). Enligt de tefrokronologiska dateringarna har nämnda "landnamstefra"/LAL (VIIa + b) antagits härröra ifrån ett utbrott från ~ 896 AD (Larsen 1982), medan "svarta tefran"/SAS antagits härröra ifrån ett utbrott som ägt rum någon gång mellan ~ 896 och ~ 936 AD (Larsen 1984).

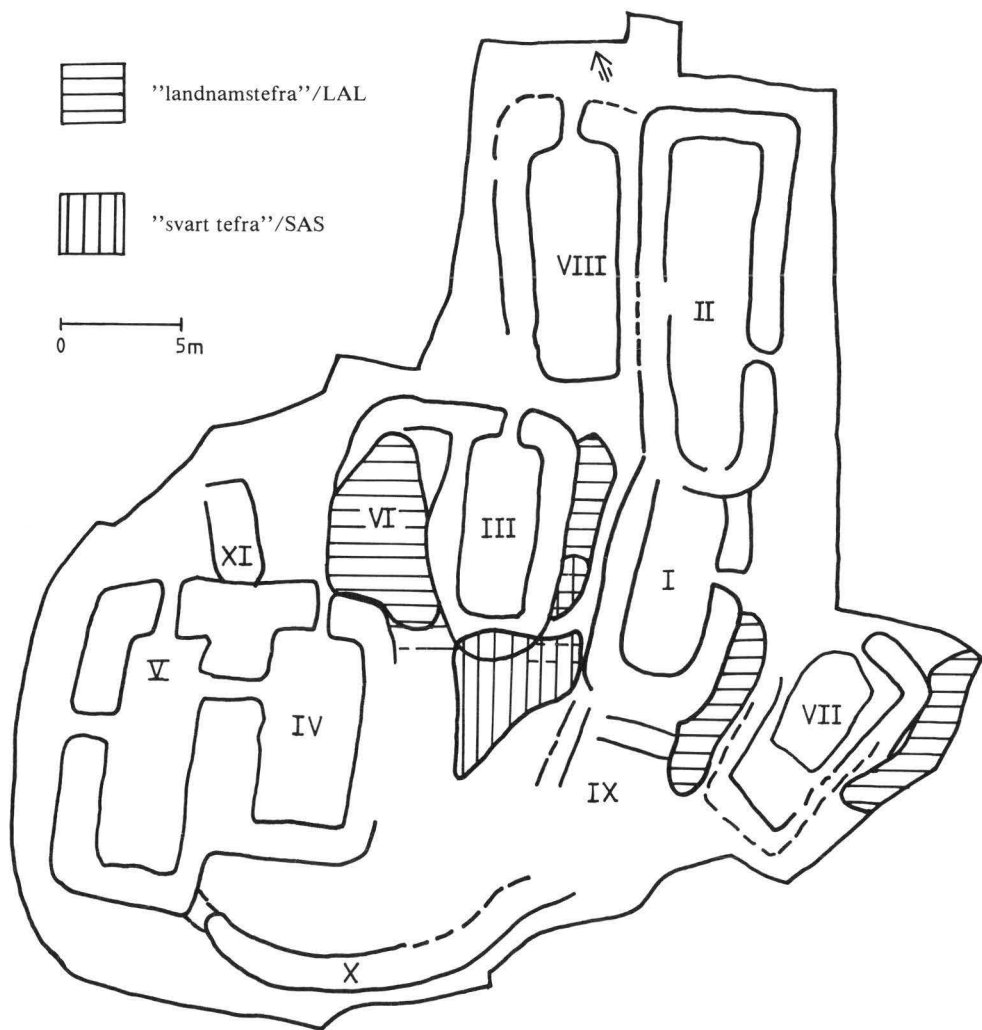

Fig. 4: Den horisontellt (planmässigt) belagda utbredningen av "landnamstefra" och "svart tefra" innanför utgrävningsområdet i Herjólfssdalur.

Anläggningsresternas eller husgrundernas form kan inte vara dateringsgivande i sig, inte minst med tanke på att samhällena under yngre järnålder varit stratifierade i sin sociala struktur, varav leder att den materiella statusen människor eller gårdsenheter emellan varit ojämn liksom differentierad.

Anläggningarnas inbördes ålder med utgångspunkt i deras första byggnadsfas visar att anläggning VIII (bostad och stall under samma tak) och hall I tillsammans med ett litet stall/XI byggts tidigare än hall II och eldhuset/III, medan eldhuset är yngre än hall II. De resterande anläggningarna (se fig 2–3) tillsammans med eldhuset/III anses ha uppförts senare än de förrnämnda byggnadsresterna (jfr tabell 2–3).

Man kan spåra flera konstruktionslösningar i torv och sten mellan de olika anläggningsresterna och till och med i en och samma byggnad, men denna mångfald anser jag beror främst på ekologiskt betingade faktorer i samspel med en omfattande traditionsbunden kunskap som man utvecklat vid behov.

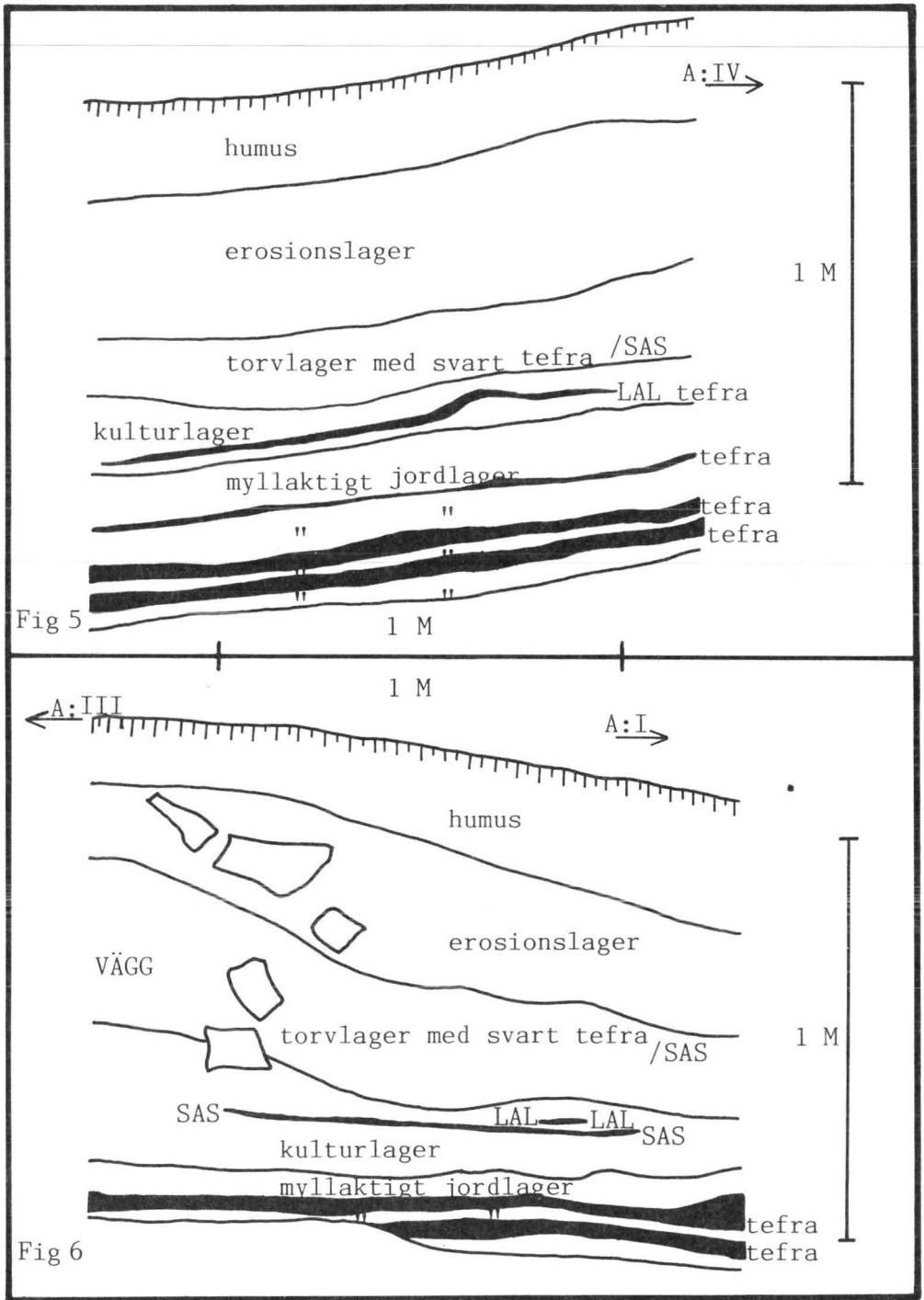

Fig 5: "Landnamstefra"/LAL vertikalt belagd i kulturlagret i anläggning/A:VI.

Fig 6: "Svart tefra"/SAS (samt "landnamstefra"/LAL) vertikalt belagd i kulturlagret, mellan anläggning/A:III och A:I.

Om vi ser till den rådande föremålstypologin så var lösfynden ifrån Herjólfsdalur som oftast intetsägande ur dateringssynpunkt; de bestod bl.a. av husgerådsskärvor och sländtrissor i täljsten, brynen av skiffer, 2 smälta glaspärlor, handkvarnsdelar tillhuggna i lavasten, urgröpta stenar vilka tjänat som enkla tranlampor och 2—3 stensänken.

Metallfynden bestod i regel av svårdefinierbara kraftigt förrostade järnbitar och järnslag. Via röntgenbilder och konservering kan man se att vissa järnbitar har exvis formen av spik, tänkbara beslagsdelar och knivar, men korrideringen förhindrar i regel alla typologiska jämförelsemöjligheter. Ett järnfynd ser dock ut till att vara en del av ett nålhus av vikingatida typ.

Därutöver påträffades en ”simpl ringnål” i brons (jfr Petersen 1928, 192—) eventuellt av irländskt ursprung samt ett nålhus i brons. Båda bronsfynden antas vara ifrån vikingatid. Nämnade bronsartefaktens fyndkontext visar att de hamnat på fyndplatsen relativt sent eller mot slutet av gårdens kända brukstid.

Inomnordiska eller externa kontakter

De fyndkategorier som tyder åt externa kontakter för Herjólfsdalur bosättningens del är av flera slag.

Bland dessa kan nämnas mycket små avslag som kvarnats ifrån flinta vilken använts som eldslagningssten.

Täljsten liksom flinta förekommer ej i isländsk natur. Med tanke på detta måste framgrävda fynd i täljsten ifrån Herjólfsdalur ha importerats som färdig-produkter eller som råmaterial.

Brynesfynden, åtta till antalet, består av mörk-grå mycket finkornig kvarts muskovitt skiffer och råmaterialet anses härröra ifrån Norge, troligen västra delen av Syd-Norge.

De två smälta glaspärlorna får också ses som tecken på import av något slag.

Råmaterialet i bronsfynden har säkert importerats, men det är inte uteslutet att man stöpt föremål i brons på gården i Herjólfsdalur, eftersom man där har hittat en skärva från degelgods med en yttre glasad yta vilkens sammansättning kan tyda åt stöpning i brons.

De fyndkategorier som har uppräknats här kan än så länge inte lokaliseras ursprungsmässigt med någon större säkerhet, förutom brynstensmaterialet.

Man kan misstänka att täljstenen ursprungligen kommer ifrån Norge liksom brynstensmaterialet gör.

Med tanke på de förrnämnda fyndkategorierna så finns de i regel över stora delar av norra Europa under järnålderns senare del liksom dess slut.

För Herjólfsdalurs del är de tecken på kontinuerliga kontakter vare sig dessa gått direkt mellan Island och Skandinavien eller eventuellt via norra delen av de brittiska öarna.

Avslutning

De arkeologiska undersökningarna av gårdskomplexet i Herjólfsdalur har påvisat att gårdens bruksperiod säkert går tillbaka till vendeltid. De fynd som enligt typologin anses höra till vikingatid (dvs bronsfynden) hör till bosättningens senaste skede eller slut.

Den såkallade "landnamstefran" som belagts över stora delar av kulturlagret innanför utgrävningsområdet har fallit på gården under dess tidiga bruksperiod. Med tanke på detta så är benämningen "landnamstefra" väl tillpass. Däremot visar resultaten ifrån de arkeologiska undersökningarna tillsammans med ¹⁴C-resultaten att "landnamstefran" måste ha fallit i Herjólfssdalur senast under 700-talet någon gång men även redan under 600-talet.

Om vi ser till den första bosättningsfasen på gårdsplatsen så går denna pionärfas något längre tillbaka i tid än vulkanutbrottet som förorsakat "landnamstefrans" fall i Herjólfssdalur.

L i t t e r a t u r

- Einarsson, P., 1974. *Gosið á Heimaey í máli og myndum*. Reykjavík.
- Hallsdóttir, M., 1984. Frjögreining tveggja jaróveggsnióa á Heimaey. *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1983.
- Hermannsdóttir, M., 1982. Fornleifarannsóknir í Herjólfssdal, Vestmannaeyjum 1971—1982. *Eyjaskinna I. Vestmannaeyjar*.
- Íslensk fornrit I* 1968. Íslendingabók, Landnámabók. Reykjavík.
- Larsen, G., 1982. Gjósikutimatal Jökuldals og nágrennis. *Eldur er í noróri*. Reykjavík.
- Larsen, G., 1984. Gjósukurannsóknir vegna fornleifauppgraftar í Herjólfssdal, Vestmannaeyjum. *Norræna Eldfjallastöðin 8402*. Reykjavík.
- Petersen, J., 1928. *Vikingatidens smykker*. Stavanger.
- Thorarinsson, S., 1944. *Tefrokronologiska studier på Island*. København.
- Thorarinsson, S., 1970. Tephrochronology and Medieval Iceland. *Scientific Methods in Medieval Archaeology*. L.A.

D i s k u s s i o n

T. Edgren: Det framgick inte helt klart vilket material de här ¹⁴C-dateringarna bestod av; var det träkol av månghundraårigt drivtimmer eller var det något annat material?

M. Hermannsdóttir: Det är i de flesta fallen träkolsrester av björk ifrån eldstäder. Björken är säkert isländsk eller inhemsk och kan därför ej vara av någon högre ålder vid förkolningen. Det fanns också drivved i eldstäderna, men de har ej ¹⁴C-daterats.

Ø. Johansen: Är det överensstämmelse mellan dina ¹⁴C-dateringar och tefrakronologin på stället?

M. Hermannsdóttir: Inte om man ser till själva tefrakronologin, dvs. geologernas datering utav de nämnda tefrafallen, i synnerhet inte den s.k. "landnamstefran" c. 896 AD. Geologernas tidgivning utav "landnamstefran" ser ut att stödja sig på mycket vagt ¹⁴C-dateringsgrundlag, — ett dateringsgrundlag, som man inte kan få riktiga uppgifter om vare sig i skrift eller på annat håll.

B. Arrhenius: Det är så viktigt med alla dom här dateringarna Du fått; går det inte att komplettera dom med termoluminescensdateringar? Du har bränd sten, eller hur? Jag tycker att det vore intressant med termoluminescensdateringar, eftersom vi har nordiskt institut eller laboratorium för sånt. I detta fall vore det så oerhört viktigt genom att Du kommer så långt tillbaka. Det vore ju bra om Du hade oberoende dateringsmetoder.

M. Hermannsdóttir: Ja, kanske det? Men det finns ju andra indicier som pekar åt samma håll — dvs. in i vendeltid —, t.ex. i pollenanalyserna.

B. Arrhenius: Jo, men det betyder fel alltväl, för tefrakronologin skall också flyttas tillbaka om jag förstår rätt, och det är ju en stor sak!

M. Hermannsdóttir: Jo visst, men tidgivningarna utav olika tefralager har inte varit särskilt exakt alltid. Ibland har de byggt på rena gissningar sedda i en vertikal stratigrafisk följd. Vissa tidgivningar har ju omdaterats kontinuerligt. Om vi ser till Herjólfssdalur så var det Thorarinsson själv som gjorde

de första tefrakronologiska iakttagelserna i undersökningsområdet i början av 1970-talet; numera har geologerna flyttat dateringsbestämmelsen av svart tefralager nästan ett sekel längre tillbaka i tiden jämfört med de första iakttagelserna. Thórarinsson, som utvecklade tefrakronologin till en vetenskap, såg inte så strikt på sin tidgivning eller dateringsbestämmelser av olika tefralager såsom andra varit benägna att göra, utan han ansåg att tefrakronologin var en kronologisk metod under kontinuerlig utveckling liksom omvärdering. Problemet när det gäller revideringen av den tidiga bosättningens egentliga ålder är den, att naturvetarna även har anpassat sina dateringsbestämmelser (vilka innefattat tidiga bosättningsspår) till den historisk-filologiska och närmast tabubelagda tidgivningen av den tidigaste fasta bosättningen till c. 874 AD.